

Barber van de Pol

Argumentatieve leer met gewin

Melville in de feestelijke vertaling van Anneke Brassinga

Barber van de Pol (1944) studeerde Spaanse Taal- en Letterkunde te Amsterdam en is schrijver, essayist, recensent en vertaler. Ze was redacteur van New Found Land en De Revisor en vervulde tal van bestuursfuncties, waaronder het voorzitterschap van PEN Nederland. Sinds 2014 is ze bestuurslid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Ook had ze zitting in diverse jury's, zoals die van de P.C. Hooft-prijs, de eerste VSB Poëzieprijs en de Jan Hanloprijs, die ze mede vormgaf. In 2004 was ze writer in residence in Montreal en in 2010 NIAS-fellow. Van 2000 tot 2005 schreef ze columns voor de Volkskrant, in 2010 voor De Groene Amsterdammer en vanaf 2012 voor Filter, het tijdschrift over vertalen. Sinds de jaren negentig is ze docente aan de Schrijversvakschool Amsterdam (voorheen 't Colofon). In 1998 verscheen haar eerste roman: Er was wat met Meneer Maker en Mevrouw Maker. Ze vertaalde werk van onder anderen Jorge Luis Borges, Julio Cortázar, Cervantes (Don Quichot) en Herman Melville (Moby Dick). In 1975 werd ze bekroond met Martinus Nijhoffprijs, in 2004 ontving ze de Eremedaille van de Chileense regering voor haar vertaling van en essays over Pablo Neruda. De bundel Cervantes & co, met essays over vertalen, is opnieuw uitgegeven door VertaalVerhaal. 'Argumentatieve leer met gewin' verscheen eerder in De Gids, 1997, nr. 11/12.

Argumentatieleer met gewin

Melville in de feestelijke vertaling van Anneke Brassinga

Het is 1 april, zo'n anderhalve eeuw geleden. We leggen ons oor te luister op een passagiersboot die de Mississippi af stoomt en horen de effectvolle rederijkerij van een oplichter. In de wisselende vermommingsen van idealist, filantroop of bedelaar klopt hij het geld uit de zakken van de opvarenden, die zich bij zoveel mooie praat allengs gaan schamen voor hun argwaan. Dat blijkt het geheim van deze mensenkenner: hij weet de anderen ervan te overtuigen dat vertrouwen hoogstaander is dan de miezerige gevoelens die zij erop na houden. Bovendien vertegenwoordigt hij zaken met magische voorvoegsels als Omni- (Omni-Balsem-Krachtaansterker), Samaritaans (Samaritaanse Pijn-Bedwinger), of Filosofisch (Filosofisch Bemiddelings Bureau). En wat te denken van het Weduwe- en Wezenthuis voor de Semiolen dat dringend fondsen behoeft of, helemaal mooi, het Wereldcaritaaf dat voortaan alle weldadigheid via belastingen wil regelen?

Hij werkt eerder met suggestie dan met precisie, en de voornaamste suggestie die hij weet te wekken is dat hij meer weet en nadenkt dan een ander, wat geheim indruk maakt. Berekenend lijkt hij intussen niet, dus waarom niet met de man meegedroomd? Je krijgt trouwens altijd wat terug voor je armzalige geld: toverkruiden, een waardevol certificaat, een garantie voor iets veelbelovends in de toekomst.

We hebben het over de hoofdpersoon van *The Confidence-Man: His Masquerade*, uit 1857.

Een merkwaardige roman, deze laatste van Melville, zo merkwaardig dat bijna niemand hem destijds wilde lezen en de schrijver zich voortaan beperkte tot zijn baan als douanebeambte, een baan die hij in dit boek als weinig opwindend omschrijft. Na *Moby Dick*, het inmiddels beroemde verhaal over kapitein Ahab en zijn witte walvis, was men teleurgesteld door deze bochtige woordenstroom, en tot op heden wordt *The Confidence-Man* veel minder gelezen.

In Nederland is het een cultboek dat een handjevol schrijvers heeft verleid tot liefdesverklaringen en een enkele persiflage. Voorzover ik weet is de vertaling die nu in het Nederlands is verschenen de eerste, wat ook te maken kan hebben met de moeilijkheidsgraad.

Wil je een poging doen een tamelijk onbekend boek te laten aanslaan, dan kan om te beginnen de titel beter niet tegenzitten. De Nederlandse uitgave is voorbeeldig, in haar fraaie Athenaeum & Polak-gedaante met een adequaat vloekende, ordinaire, geel-paarse kaft: precies dat wringende wat de inhoud ook heeft. Maar had niet gekozen kunnen worden voor een drempelverlagende titel als *1 april*, of *De oplichter*, of brutaalweg *De con-man*, want ik vergis me toch niet als ik denk dat dit een ingeburgerde term is? De maskerade klinkt zo braaf, zo burgerlijk, zo déjà-vu.

Nu ja, het boek heeft helemaal geen drempelverlaging nodig, merk je al gauw. Wij zijn wel wat gewend na het modernisme en postmodernisme. *The Confidence-Man* is weliswaar nog altijd heel modern, maar bevat beslist eerder lichte dan zware kost, zij het ook weer niet te lichte. De handeling is plotloos. Een en hetzelfde tafereel wordt een etmaal lang herhaald, maar dat wekt lome verzadiging, geen verveling. Het nodige blijft trouwens in raadselen gehuld, wat de indruk van gesneden koek verre houdt. Werkt de *con-man* alleen of heeft hij handlangers, is zo'n vraag waar moeilijk uit te komen is. We proberen hem op zijn staart te trappen maar hij is ons te slim af. Dat houdt alert, tot we met de laatste nog wakende personages aan boord beginnen te gapen en eindelijk lichtelijk hallucinerend op één oor gaan.

The Confidence-Man is een talig boek. Alles valt of staat met de toon van de taal, vandaar dat ik dubbel plezier heb beleefd aan Anneke Brassinga's vertaling. Die is zo feestelijk dat ik de opmerking over de titel graag intrek als daar ook maar enige zweem van zuurheid omheen hangt. De vertaalster moet van dit boek gehouden hebben, anders had ze nooit zo geïnspireerd haar eigen nieuwe literaire eenheid kunnen scheppen.

Omdat bijna iedere bladzijde is gevuld met gesproken taal, met name de monoloog, staat of valt alles met het woordgebruik en de treffende wending. Die monologen komen doorgaans uit de mond van de *con-man*. Gezien de bedoelingen van de hoofdpersoon speelt effectbejag bij wat hij zegt een grote rol, en de kwalificatie die zich in dit geval opdringt is: verneukeratief. Dat heeft Brassinga feilloos aangevoeld. Het maakt haar vertaling, die in hoge mate verneukeratief is, verschrikkelijk goed. Dit boek hoort, denk je, bij deze vertaalster, die er immers als dichteres blijk van geeft het woordspel, het bijzondere idioom en een soort euforische barok te koesteren.

Wat is een verneukeratieve zegswijze? Hier komt er een: 'met een rondborstigheid waaraan de effen toon niets afdeed', wat heel wat lijkt te betekenen maar loos is. Of: 'Zijn zenuwen waren als elektrische draden – gevoelig maar van staal'; lijkt ook heel wat maar het is pure flauwekul. Stuk voor stuk vallen zijn slachtoffers voor deze praatjesmaker, die 'liever zoete broodjes bakt dan droge trotskorsten'.

De opgeklopte taal is in een dikke laag van de basis te scheppen, en dus vinden we ook bij Brassinga een keur aan imponerend idioom waar je vanzelf u tegen zegt: 'smijdig', 'wauwelaar', 'verlijering', 'tuier', 'hemelen' als werkwoord, het kan niet op. De mooiste vondst in dit verband is wat mij betreft het gelegenhedswerkwoord 'gezelzen', voor gezellig samenzijn, dat de eenzame toegesprokeneen weerloos maakt. Ook blijkt maar weer hoe gemeen effectrijk alliteratie of woordsamentrekking vaak is: 'bovenstebeste boffers', 'kramp trekken', 'falievouwen'. In een ander boek dan dit spotzieke zou je er niet mee aan moeten komen.

U merkt: dit boek is een weldaad voor je taalgevoel. Het verrijkt, het prikkelt. En dat geldt niet alleen voor het schone-schijnidioom maar ook voor de vergulde zinswendingen en de vele inpakkende muzikale accenten.

Eén middel om met taal te imponeren zou geen effect hebben. Het zijn alle middelen bij elkaar die van dit boek het oplichtersboek der oplichtersboeken maken. Ik zet bij wijze van overzicht de belangrijkste op een rij, door iedereen naar believen op grond van eigen waarneming aan te vullen:

1. opgeklopt idioom (zie boven; ik noem gauw nog even ‘maltentig’, ‘schemerjapon’, ‘een schoonheid met onbekrompen vormen’);
2. hoofdletters waar geïmponeerd moet worden; dat spreekt vanzelf, met dien verstande dat je hoofdletters ook kunt laten *horen*;
3. een muzikale zinsbouw die de luisteraar, ook door de suggestie van vitaliteit, des te gemakkelijker inpalmt; de zinnen uit de mond van de *con-man* dansen zelfs op papier;
4. een zekere speelzucht; zeggen dat iemand ‘krabbels trekt’ met zijn wandelstok, wat de indruk wekt dat je heus reuze je best doet de juiste woorden te vinden; het effect is grappig, en in entertainen ligt nu eenmaal de kracht van deze oplichter; te veel originaliteit zou echter evident gaan lijken op wat aan de orde is: effectbejag;
5. hier en daar een goed getimede wijsheid (‘elke zegen heeft zijn tegen’), maar ook daarmee opgepast, want spreekwoorden, gezegden en woordspelletjes komen snel lullig over, wat prompt blijkt als een gesprekspartner van de *con-man* – die zelf wel link uitkijkt – begint over een ‘vredespijp’ wanneer vlak daarvoor indianen ter sprake zijn gekomen;
6. hier en daar wat nadruk (‘ik zeg het met nadruk’) zoals we dat goed kennen van onze politici, die ook hun lesje spreken-in-het-openbaar hebben gehad; het geeft het betoog lucht, boezemt de luisteraar vertrouwen in en kan nooit kwaad;
7. een ruime dosis vernuft, noem het rederijkerij, noem het *flux de bouche*, want hakkelen, je vergissen, laat staan voortijdig – voordat de luisteraar murw is – stoppen met praten zou de magie verbreken; daarom is de zin die bij uitstek uit de mond van de *con-man* rolt de zeer volle volzin; deze rederijkerij is in keurige, zij het zwierige grammatica verpakt;
8. niet te veel maar wel een beetje deftigheid (‘aldus’ zeggen in plaats van ‘zo’; ‘aanstonds’ in plaats van ‘strakjes’), wat niets met archaïseren heeft te maken;
9. voorgewende kennis, die de man van de wereld nu eenmaal hoort aan te kleven.

Bij 9 dit. Wat of wie de Semiolen zijn weet ik niet maar het zou goed kunnen dat ze niet bestaan. De luisteraar van de *con-man* gaat er liever van uit dat ze wel bestaan dan dat hij de kans loopt als iemand van de straat te kijk te staan. Wie wil imponeren, moet iets hebben wat een ander niet heeft. Hij heeft iets bijzonders aan te bieden, hij lijkt iets te weten wat de ander nog onbekend was, of hij is in kennis sowieso de baas. Onze oplichter weet dat en betoont zich op achteloze wijze erudiet. Augustinus, Chaucer, Shakespeare, Bacon, Hume, Rousseau, *pas de problème*. Zijn eventuele feilen verbergt hij onder zoete schijn en hij draagt niet voor niets een dallesdekker, de overjas die armoedige kleding moet bedekken. Mocht deze ‘schennige fiedelaar op

gemoedssnaren' door de mand dreigen te vallen, dan hult hij zich in zijn onfeilbare dallesdekker van taal.

Af en toe richt Melville zich persoonlijk tot ons. Hij lijkt te willen voorzeggend dat zijn boek satirisch is bedoeld, dat het een schelmenroman is, maar dat was allang duidelijk, ook door de Don Quichot-achtige hoofdstuktitels als 'Het overwegen waard voor al degenen wie het de overweging waard kan zijn', of 'Dat moge gelden voor wat het waard moge blijken', of 'Waarin de kosmopoliet wordt aangesproken door een mysticus, wat leidt tot ten naaste bij het soort gesprek als men zou mogen verwachten'.

Maar, ik zei het al, wie bluft moet oppassen. Voert de *con-man* te veel onbekends op, dan zal hij argwaan wekken. Dat doet hij dus niet. Hij is een evenwichtskunstenaar. Zijn kennis is de doorsneekennis van encyclopediebezitters, krantenlezers en kruiswoordraadseloplossers, met een snufje exotiek (de Semiolen). Daarmee vleit hij de luisteraar, bij wie regelmatig in de verte een lichtje opgaat. Zo wordt de band steeds hechter en de strop steeds strakker, en daar gaat het om. De *con-man* zwemt als een vis in zijn kennis en hij is nooit te beroerd voor een kleine uitweiding om zijn superieure geest te illustreren. 'Zijn tong was [...] van het zilveren klinkende soort en ook zijn gebaren leken pinksterachtig in tongen te spreken met een overredingskracht die een hart van graniet zou hebben vergruizeld.' (pag. 62) Maar dat hij de luisteraar in de glans moet betrekken teneinde hem week te krijgen en vrijgevig: dat staat voorop. Dit is argumentatieleer met gewin.

Vanwaar zo'n schematische opsomming van een aantal taalkenmerken in deze Melville? Om voelbaar te maken wat voor boek het is, om duidelijk te maken hoe knap de vertaalster al deze facetten heeft weten te honoreren in haar eigen taal, en ook om de kritiek op haar die ik hier en daar heb gelezen van harte tegen te spreken. Het woord archaïserend is in die kritiek gevallen, maar van ondoelmatige archaïsering ben ik geen voorbeelden tegengekomen. En zo was er meer.

Die kritiek, voorzover door mij gezien, maakte weer eens duidelijk dat men bij het beoordelen van vertalingen maar wat doet. Critici lijken zich er niet van bewust dat er een nieuw boek is gemaakt, met zijn noodzakelijkerwijs *eigen* complexe, inherente logica en schoonheid. Ze volstaan met het eeuwige tuitje voorbeelden van waar het misging, volgens hen. Een understatement, wat geprikt met eigen kennis, een geestige noot waar het uitkomt: de argumentatiekunst van de critici in dezen deed me denken aan die van de eigenste *con-man*.

De meeste critici zien vertalen als een kunde en lijken niet te beseffen dat het in de veeleisendste gevallen om kunst gaat. Een vertaling *moet* iets anders zijn dan het origineel, vanwege het evidente verschil tussen talen. Vertalers *moeten* zich gedragen als verraders, maar het zijn, zoals ik het eerder in *Armada* noemde, de trouwste verraders die er zijn. Lees Walter Benjamin erop na, of Borges of liever nog Friedrich Schlegel, die deze opvatting bijna twee eeuwen geleden voor het eerst verwoordde.

Eerlijk gezegd weet ik niet hoe goede vertaalkritiek in kranten of weekbladen eruit kan zien. Een hele of halve pagina, dat snijdt hout, en daar verschijnen ook wel

af en toe mooie voorbeelden van, maar als onderdeel van een gewone boekenrecensie zie ik het niet voor me. Reguliere vertaalkritiek bestaat niet. Bij iedere boekbespreking zou aandacht aan de kwaliteit van de vertaling besteed moeten worden, maar van een gewoonte of regelmaat is daarbij geen sprake. Als het goed is zou iedere criticus daarbij zijn eigen stijl hebben, want hoed je voor de vertaalwetenschappers die het beoordelings-*model* hanteren. Maar juist die individuele aanpak krijgt nauwelijks een kans. In recensies is nu eenmaal veel ruimte nodig voor de presentatie van het oorspronkelijke werk, dat niet te bekend mag worden verondersteld.

Ik weet wél dat één enkel, desnoods *sweeping*, statement dat van analyse getuigt, dus niet dat ge lees als een trein, meer waard is dan menig bont tuiltje, tenzij dat precies de voorbeelden bevat die met elkaar de analyse behelzen. Een mooie tuil is nooit weg. Een beperkt aantal welgekozen beredeneerde voorbeelden kan een boek, zowel in zijn oorspronkelijke als in zijn vertaalde vorm, blootleggen. Vertaalkritiek kan, juist doordat vergelijkenderwijs te werk wordt gegaan, op een terloopse, luchtige manier het uniek talige van ieder boek aanschouwelijk maken.

De kracht van Brassinga's vertaling wordt bepaald door duizend-en-één dingen bij elkaar – meer dan de negen genoemde in elk geval – en volstaan met een opmerking dat ergens een woord is toegevoegd of zelfs veranderd getuigt van onbegrip van wat vertalen is, ook al worden er drie, vier, vijf voorbeelden in dezelfde lijn genoemd. Idioot, dat bij het beoordelen van vertalingen bij voorkeur naar fouten wordt gezocht. Er zou vóór alles geconstateerd moeten worden hoe het oorspronkelijke werk door de vertaler in kwestie is benaderd en of het in het spoor van die interpretatie congeniaal is overgebracht.

Bij Brassinga loont dat de moeite. Ze verweeft op de gewenste, uiteindelijk onzichtbare wijze een intelligente analyse met moeiteloze creativiteit. Haar kun je vertrouwen, en als ze iets heeft veranderd – nogmaals: vertalers veranderen constant van alles, vanwege het feit dat talen onderling verschillen en ver-talen eigenlijk niet kan – ligt het voor de hand je af te vragen waarom ze dat heeft gedaan en of het op een andere manier wel beter was geweest. Brassinga heeft deze vertaling *geschreven*, met behulp van het passende literaire instrumentarium. Zo, en niet anders, bloeit de vertalerij.

Natuurlijk had je het zelf anders gedaan; je bént een ander. Het had ook anders gemogen, het is maar wat de gek ervoor geeft. Onherroepelijk als het origineel kan een vertaling niet zijn. Daarom zijn discussies over vertalen altijd oneerbiedig en lawaaiig: iedereen meent zijn moerstaal te kennen, en ook wel dat mondje Engels of wat het is. Maar bekijk zo'n vertaling, in concreto deze van Brassinga, eens als een eenheid en je mond valt open van bewondering.

Terug naar het boek. We hebben het uit en glimlachen even voor we het dichtslaan. We hebben het bijna helemaal door. Een stemmetje zeurt, door overmoed geplaagd: is het verhaal van *The Confidence-Man* er niet een uit de oude doos? We hebben onze associaties, maar het zou ons toch niet overkomen dat we erin vliegen, in zo'n woordenwolk van opsnijderij. Tenminste...

Egypte 1997. Tijdens een boottocht over de Nijl bezoekt een Vlaming onze boot. Hij heeft, zegt hij in inpakkende bewoordingen, er 400 kilometer hitte, met menig ophoudende politiepost onderweg, voor overgehad om ons te komen vertellen hoe mooi de Aboe Simbeltempel is, diep verscholen in de woestijn bij Aswan. Bij geen enkel excursiepakket inbegrepen maar onmisbaar; de absolute top; de kroon op alles wat we eerder zagen. 75 dollar per persoon met gratis bloedrode opgaande zon & fata morgana.

Daarna verdwijnt onze filantroop. Hij moet weer terug. Hij kwam immers alleen om ons deze tip te geven? Als we hem vertrouwen kunnen we ons wenden tot onze gids.

We boeken blind.

Herman Melville: *De maskerade (The Confidence-man)*. Vert. Anneke Brassinga.